

КОН ЗБОРНИКОТ

Chronos u kairos – античкиите концепции за времето

Ана Димишковска, Даниела Тошева (прир.).

Скопје: Филозофско друштво на Македонија, Здружение на класични филолози „Антика“, 2017, стр. 187

Јасмина Поповска

ПРИКАЗИ

Неверојатно комплексно е да се зборува за времето – да се зборува за еден необичен феномен кој не се гледа, се чувствува, се мери, и има неверојатни моќи. Народски кажано, времето може да лета, да лекува рани, да не чека, да гази, да е најдобриот учител, да го украси или да го покоси човекот, ако се изгуби да не се врати итн... Од сите онтолошки категории за кои имаме изворна љубопитност за нивната природа, оваа, за времето, задира и во многу антрополошки дилеми: како во незапирливото, неменливото, строго траење да се вообличи човековата нетраечка природа? Како да се препознае вистинското време за човековата реализација?

Пред нас е вториот зборник кој Филозофското друштво на Македонија и Здружението на класични филолози „Антика“ здружено го издаваат. Првиот излезе во 2016 година и претставуваше зборник на текстови од симпозиумот на тема „Античкиот идеал на калокагатија“ одржан на 12 март 2014 година. Овој втор зборник е резултат на уште една филолошко-филозофска гозба, овој пат одржана на 25 февруари 2015 година. Задачата да го уредат им припадна на Ана Димишковска и Даниела Тошева, кои успеаја со дел од текстовите претставени на конференцијата да ја сублимираат дискусијата за античките концепти на времето.

Во Зборникот се поместени 14 текста, според питагорејците, знак за зрелост. Според нив, 7 е бројот на kairos, зашто растот на

природните процеси се остварува и заокружува во бројот седум, ембриолошката зрелост на фетусот подготвен да излезе во светот се постигнува во седмиот месец, биолошкиот живот е поделен на периоди од седум години, а на два пати по седум – 14 – се постигнува сексуалната зрелост. Како по некој образец, како и во минатиот зборник во кој на 14 начини се зборувало за доброто и убавото, и во овој зборник од 14 различни перспективи се разработува концептот за *chronos* и *kairos*.

Овој критички приказ, осврнувајќи се на секој текст поединечно, ќе ја следи логичката и содржинската подреденост која ја избрале приредувачите на Зборникот.

Преѝфилософскоѝо ѝоѝекло на ѝоѝмоѝ Kairos – **Витомир Митевски**

За многу поими кои подоцна влегле во филозофска употреба, Митевски укажува дека често својата претфилозофска употреба ја имале во митологијата, епската поезија или пак во секојдневниот живот. Поради тоа што филозофијата кај старите Грци е домороден производ и нема јазична филозофска традиција врз која се надоврзала, филозофскиот јазик се обликува така што на зборовите од митологијата или од секојдневието им се давало метафорично значење за да означат нешто апстрактно. Покрај *dike*, *metron* и *harmonia*, тука припаѓа и *kairos* кој своето потекло го носи од епската поезија на Хесиод, особено во неговото дело „Дела и дни“ каде временската димензија на *kairos* има повеќекратна и многустрана обработка. Тој дава општа дефиниција за *kairos*: „*Kairos* во 'Дела и дни' се дефинира како човечко време кое во основа би можело да се постави наспроти поимот на космичкото време како доминантната античка идеја за безличните космички циклуси низ кои минува светот во целина“¹. Митевски ги следи употребите на *kairos* во стиховите кај Хесиод и премините од приземните кон поапстрактните значења, но и неговото временско проширување – од мигновен до вечен контекст. На

¹ Витомир Митевски, „Претфилозофското потекло на поимот *Kairos*“, во Ана Димишкова, Даниела Тошева (прир.). *Chronos* и *kairos* – античкиите концепти за времето. Скопје: Филозофско друштво на Македонија, Здружение на класични филолози „Антика“, 2017, 8.

почетокот Митевски го потенцира мигновниот аспект на *kairos* употребен со религиско значење (кој е најдобар момент за молитва), понатаму значењето на *kairos* каде што се мешаат религијата и суеверието (кои денови носат добар или лош час, шестиот ден во месецот е штетен за билките), *kairos* во мудроста излезена од животното искуство (Макеа еднаш е денот, а другиот е како мајка). Митевски понатаму ја означува и употребата на *kairos* како поширок временски интервал (доба, период или сезона) за некоја постапка на човекот поврзана со идејата за поредок на светот (редот во полјоделските работи) за да го прочита на крај најголемото временско проширување на *kairos* во областа на митолошките циклуси (Златна доба) каде временски е недефиниран во областа на безвременото митско време – во вечноста како негација на временитоста.

Светото време како kairos преку теоријата на
Мирча Елијаде за светостта на митот – Марија Тодоровска

Античката дихотомија *chronos* и *kairos* Тодоровска во контекст на теориите на религијата ја приближува до дихотомијата на свето и профано време. Повикувајќи се на ставовите на Тилих според кој *kairos* е моментот во времето каде вечното се прекршува во времето, момент на исполнето време, во кое се остварува минатото, се исполнува судбината, се зграпчува духот на времето, и тоа во една есхатолошка смисла, Тодоровска ги поврзува со „она“ време (*illud tempus*) на Елијаде. Според него, тоа е време пред времето, односно време од самиот Почеток, првата хиерофанија, космогониско или топогониско време на светост и онтолошка преобилност. Учествувањето во религискиот обред е влегување во ова онтолошко, парменидовско време со тоа што секогаш одново симболички се одигрува еден значаен настан од религиската историја. Тоа е кружно, реверзибилно време, како еден вид на неисторична, вечна митска сегашност која, преку ритуали, периодично одново се воспоставува. Начинот на кој ова свето време асоцира на *kairos*, и покрај тоа што е мерливо, е тоа што тоа е време исполнето со значење, време кое му дава смисла на *chronos*, иако, потенцира Тодоровска, ова време не може да се вклопи во малку потесната дефиниција за *kairos*. Со секоја нова година се воспоставува ново, чисто и свето време и токму

поради тоа на Новата година ѝ претходат и ја следат бројни ритуали (пости, процесии со маскирање). „Претходното“ време се укинува и се воведува ново. Сепак, „концентрираното“, односно каирично време, може да настапи во кое било време поради верата во онтолошката и аксиолошката супериорност на светото (космични ритмични појави – месечеви мени, перихел-апхел, ритуали одредени по конвенција итн.), со карактеристика на бесконечна (ре)употреба и можност да стане сегашност. Регенерацијата на времето е во тесна врска, укажува Тодоровска, со утописките или ухрониските идеи за надминување на историјата, за стремење кон совршенство и спасение (Златната доба и рајот), состојби кои не се случуваат во познатото време.

Ποιεῖν, μουσικήα и χροнос: ὑπερσῆβαια за вреμεῖο
 во еѝическаῖα ἥсен – **Невена Панова**

Односот меѓу епската песна, поетот и публиката низ призмата на времето е предмет на испитување во текстот на Панова, особено што низ овој однос, како што тврди таа, може да се увиди сообразување на различни концепти на епската песна од страна на Хомер и на Хесиод. Кај Хесиод, вели таа, со оглед на автобиографските, сведоштвата за лични односи со Музите, како и дидактичката природа на неговите стихови, се става повеќе акцент на сегашноста, додека, пак, кај Хомер, поради отсуството на актуализирачки аспект, како и задржувањето на херојските потфати, акцентот се става на минатото. Секако, тврди Панова, постојат и други временски специфики, кои ги разгледува во продолжение. Кај Хесиод, се истакнува божественото вдахновение и поетската насоченост да се зборува за безвременските божествени нешта. Поетот пее за минатото, сегашноста и иднината, но „под видот на вечност“, а не под видот на човечката хронологија. За дидактичарот Хесиод е важна хронологијата, но во смисла на она првото, првата причина, начелото, изворот. Кај Хомер не постои таков персонализиран однос со Музите како кај Хесиод, иако често на кратки интервали се потенцира Божјото вдахновение на авторот од Музите. И покрај тоа што во Хомеровите стихови повеќе се посветува внимание на веќе реализираната слава во минатото, сепак е особено истакнато излегувањето надвор од времето, надвор од дејствата на бојното поле, и тоа зависно од публиката (дали е тоа Патрокло, Пенелопа или

Одисеј). Конкретната историја се менува според собеседникот кој е секогаш различен, но и според настроението на авторот, па затоа таа е секогаш нова. Затоа е многу важна врската со поетот кој не само што може да го прослави минатото, туку може да гарантира и бесмртност. Тој е автор, исполнител и редактор и затоа само тој е поврзан со трите временски насоки: минатото, сегашноста и иднината.

Kairos во грамската практика на Софокле – Даниела Тошева

Специфичноста на трагедиите на Софокле во однос на нивната темпоралност е разлогот зошто Тошева ги разгледува во однос на концептот *kairos*. Таа ја разгледува улогата на *kairos* во структурирањето на драмското дејство, особено во однос на постигнувањето *katastrophe* низ поливалентната семантика на *kairos*. Методолошки, Тошева априори не го прифаќа инсистирањето на специјалното и темпоралното значење на *kairos*, имајќи го предвид поширокиот контекст на драмите на Софокле. Од седумте зачувани драми на Софокле, *kairos*, заклучува таа, се јавува во две ситуации: говорни и ситуации на движење и дејствување. И во двете ситуации си ја поставува задачата да го објасни *kairos* низ четири категории (кога, каде, колкаво, какво). Низ пет примери од говорните ситуации извлечени од трагедиите „Трахинки“ и „Антигона“, *kairos* може да се преведе како нешто што е кажано на место, на вистинско место во говорот, согласувајќи се со мислењето на Рејс да се преведе и како „успех“. *Kairos* во говорот, вели таа, укажува на нешто што е кажано во краток временски интервал, брзо, пригодно, праведно, поставено на вистинско место, нешто кажано навреме; со неколку зборови – со глаголите на зборување *kairos* овозможува *chronos* да ја открие вистината. Во ситуациите на движење и дејствување, кои се во поголем број, *kairos* има улога на субјект, имено, тоа е оној кој поттикнува движење и каде се нагласува темпоралната компонента – „во вистинскиот момент, сега, брзо, без голем рок на траење“. Овој клучен момент на дејствување носи и одредена компонента на балансирање во дејствувањето поради што Рејс предлага, а Тошева се согласува, дека за *kairos* зборот „праведност“ може да биде соодветен превод. Ова решение Тошева го прифаќа како општ заклучок од поединечни значења затоа што се содржи

и темпоралното значење, но и погодноста да се направи нешто. Имајќи ја предвид природата на драмата која е полна со акција, убивање и заминување, тогаш *kairos* е клучен елемент во драмското разрешување и ослободување.

Иконографијата на античкиите божества

на квалитативното време – **Светлана Кочовска-Стевовиќ**

Целта на авторката е низ анализа на иконографијата на богот Кајрос и божествата што му соодветствуваат во римскиот пантеон врз книжевни сведоштва да се добие појасна претстава за *kairos*, или *occasio* – неговиот римски еквивалент. Кочовска-Стевовиќ своите анализи ги заснова на два епиграма – на грчкиот поет Посејдип од Пела (III в. пр.н.е.) и на римскиот поет Деким Магнус Авсониј (IV в. од н.е.), понатаму на опис на Лисиповата статуа на Кајрос на Калистрат (софист и ретор – III или IV в. од н.е.) и врз една куса басна на римскиот баснописец Фајдар (I в. од н.е.). Во четирите книжевни визуализации на богот на квалитативното време (Кајрос) можат да се забележат некои иконографски карактеристики што се слични или идентични. Богот Кајрос оди на прсти што може да се толкува дека времето што го персонифицира истекува брзо или дека меѓу луѓето оди тивко и нечујно укажувајќи дека поволното време не е лесно препознатливо и дека наложува будност и внимателност. Понатаму, Кајрос стои на сфајра (Калистрат) или на тркало (Авсониј) симболизирајќи го цикличното време. Имено, Кајрос е дофатлив само кога кругот на вечноста ќе го доведе над оската на линеарното време. Темпус (Фајдар) стои врз остар нож укажувајќи дека животот му е постојано во опасна или критична положба затоа што неговото брзо одминување претставува неминовност, а крилјата и крилатите сандали се симбол за брзината со која одминува. Косата на божеството која е врз неговото лице може да служи за да можат луѓето лесно да го фатат или за да не биде препознаено. Идентификацијата на поволното време не е нешто што се подразбира само по себе – тоа изискува внимателност и разборитост. Со сечилото или бричот што го носи Кајрос на Посејдип се нагласува острината – прво, поради брзината, и второ поради неговата моќ брзо да доведе промена. Божицата Метаноја е присутна само во поетската слика на Авсониј

– персонификација на каењето – која ја означува цената што секој треба да ја плати ако го испушти *kaĩros* или ако не го искористи неговиот потенцијал. Убавината на божеството, истакната само кај Калистрат, укажува на моќта на *kaĩros* реалноста да ја промени на подобро, затоа и косата и брадата му се развиорени од сефир – топлиот ветер кој најавува убаво време. На крајот, авторката укажува дека иконографијата на Кајрос и Окасио во ликовната уметност не е идентична на иконографијата на овие божества во книжевноста, прикачувајќи и две фотографии на релјефи на крајот на текстот како илустрација.

Со ѿркалоѿо на времеѿо до вонвременскоѿо (концеѿѿѿѿѿѿ на времеѿо во филозофијѿѿѿ вѿдѿѿѿѿѿѿ) – Светлана Камѿѿѿѿѿѿ

Приказот на концептот за времето во филозофијата веданта, Камѿѿѿѿѿѿ го започнува со сликата на преполниот куп кој е поставен над времето и кој се појавува за нас како различие од облици, симболизирајќи бескрајност, сеопфатност, севкупност од што подоцна се развиваат сите нешта. Космосот, исечокот во времето, започнува да постои откако творецот ќе се разбуди и ќе го испроектира појавниот свет низ движење, така започнувајќи го „денот на Брама“ кој трае 4 320 000 000 години, повторно и повторно замотувајќи и одмотувајќи го кругот на цикличното време. Ваквата динамика на универзумот, претставена во космогонијата на пураните, Камѿѿѿѿѿѿ тврди дека ја потврдува и модерната физика. Концептот за времето се изразува во персонификациите на повеќе божества, од кои Камѿѿѿѿѿѿ ги истакнува Јама – смртта – врската со конечното, и Кали – темната божица, дарителката на животот која ги победува злото, незнаењето и илузијата, која украсена со синѿѿѿѿ од черепи, го претставува триумфот над смртта. Симболичките претстави на космичкиот ритам најкарактеристично се претставени во скулптурата „Шива Натарѿѿѿ“ („Космичкиот танц на Шива во центарот на универзумот – Чидамбарам“), на која во огнен круг, кој го симболизира цикличното време во кое универзумот се појавува со сета своја илузија, болка и радост, е прикажан Шива во поза на танц, застанат на едното стапало. Низ анализа на низа детални симболики, Камѿѿѿѿѿѿ заклучува дека со оваа скулптура се

претставува танцот на севкупното постоење – космичката илузија, постојаното создавање и разградување на универзумот, каде смртта е во совршен еквилибриум со раѓањето, а исчезнувањето исход на секое настанување. Во секој од временските циклуси постојат поволни и неповолни временски периоди, а во рамки на една човечки замислива „махајуга“ постојат четири периоди, еквивалентни на периодите на старогрчкиот мит за Златната доба. Од неумоливиот круг на времето без голем напор, укажува Камџијаш, може да излеземе само при состојбата на длабок сон.

Каквостта на времето и каквостта на мигот
кај Платон и Аристотел – Елена Џукеска

Во својот текст Џукеска ги испитува придавките употребени со именките *chronos* и *kairos* во делата на Платон и Аристотел со кои се модифицира нивното значење. Придавките употребени кај вкупно 540 споменувања на *chronos* и 50 на *kairos* кај Платон, и 1450 пати на *chronos* и 130 пати на *kairos* кај Аристотел, Џукеска ги дели во 9 групи: заменско време, колку време, димензиите на времето, несфатливо, незабележливо време, одмерено време, сразмерен миг, времето во временскиот тек, границите на времето, возраста на времето и последната – време на лето, време на херои, време на војна. По опсежната и исклучително систематична анализа на сите придавски додавки, Џукеска заклучува дека употребата на придавки не само што е важно средство за поблиско определување на поимот „време“, туку тие поживо ја опишуваат апстрактната категорија. И покрај тоа што дел од синтагмите веќе биле дел од грчкиот лексикон и пред Платон и Аристотел (претходен, подоцнежен, сегашен, минат, иден, краток, долг, малку, многу, стар, нов), еден дел од нив за прв пат се среќаваат кај двајцата автори (деливост, ограниченост, конечност – Аристотел; умерен, одмерен, сразмерен – Платон). И покрај тоа што постои голема разновидност на придавки кои му припишуваат различни својства на времето, сепак, најголем дел од нив го определуваат од аспект на квантитетот (колку, колкаво). Со тоа, Џукеска заклучува дека најважна каквост на времето е неговата колкавост, особено што и двајцата автори го поврзуваат најчесто со *arithmos* – број, бројност, броење.

Времето, нужноста и можноста: има ли место за chronos и kairos во „Ајнштајновиите снитта“? – Ана Димишковска

Во фиктивните описи на Ајнштајновите снитта кои ги опишува Алан Лајтман во своето белетристичко дело, Димишковска покрај чистото естетско задоволство од текстот, развива чисто филозофско љубопитство за најзначајните филозофско-логички идеи поврзани со концептот на времето. Иако, како што вели таа, во нив може да се препознаат питагорејските, стоичките теории, теориите за времето на Ниче, Окам, Пирс, Прајор, МекТагарт, сепак, таа се задржува на дистинкцијата на chronos и kairos во овие текстови, иако оваа дистинкција не се среќава на експлицитен начин. Димишковска го потенцира Ајнштајновиот сон од 24 април 1905 година каде се укажува дека постојат две времиња. Првото е круто и метално време, време кое потсетува на линеарност, безразличност и рамномерност, на идејата за предодреденост и нужност – време кое Димишковска го асоцира со chronos. Второто е време кое има природа на живо суштество: се извива, се лизга низ рацете што сакаат да го уловат како риба и за кое е врзана категоријата можност – тоа е време кое Димишковска го асоцира со kairos. Првото е универзално време, а второто се разликува од човек до човек и тоа е „телесно време“. Од мноштвото теми за концептуализирање навестени во ваквите дистинкции, Димишковска одбира да се задржи на врската на kairos со телесноста и заемниот однос на двете времиња. Првата тема ја навестува и значењето на kairos во Хомеровата *Илијада* – виталното, смртно и ранливо место во телото. Нашата моќ за каприотично дејствување е суштински поврзана со фактот дека сме телесни суштества, минливи и смртни. Но и самото наше тело како целина е нашиот kairos, нашето уникатно место и време, виталната и ранлива егзистенцијална точка која chronos незаситно ја голта. За втората тема Димишковска е поттикната од изјавата на Лајтман: „Обете времиња се вистинити, но нивните вистини не се исти. Таму каде што се сретнуваат владее очајание“². Kairos останува заробен во chronos, телесното во механичкото време, во реалноста не-

² Ана Димишковска, „Времето, нужноста и можноста: има ли место за chronos и kairos во „Ајнштајновиите снитта“?, во Ана Димишковска, Даниела Тошева (прир.). Оп. cit., 111.

миновно споени, понекогаш збунувачки до очај. Chronos, кој владее со хоризонталата, останува стабилен и рамномерен, а kairos со својата динамичка вертикала може да нè воздигне до најдоброто и најбавото од самите нас.

Време и илуминација у Августининој филозофији – Слаѓана Ристиќ-Горгиев

Поимите на времето и илуминацијата во Августиновата филозофија се разгледуваат одвоено, но низ метафизичката категорија „вечност“ тие можат да се поврзат, смета Ристиќ-Горгиев. Во однос на времето, Августин говори од две перспективи: теолошка и антрополошка. Од теолошката перспектива, на времето му е даден објективен карактер и улога таквото создадено време да го врати светот во вечноста. Тоа во себе го содржи хоризонтот на идниот век – есхатолошката перспектива на спасението. Но, од антрополошка перспектива, времето и Бог се во спротивност со оглед на тоа што времето е директно поврзано со промената, иако е тешко да се анализира како сетилна категорија. Интуитивно знаеме што е времето, но објаснувањето на времето само по себе е загатка. Секоја димензија на времето се открива само во душата, а не објективно во „времето“, и тоа како оживување на минатото и навестување на иднината, добивајќи таинствена и мистичка димензија. Времето е протежност низ внатрешност, низ свеста, затоа што тоа не може да се раздвои од душата и нејзината егзистенција. А и самата душа е подеднакво загатка како и времето – не се исцрпува во сегашноста, туку се протега во бесконечноста. Единствената свесна можност за интервенција на некоја временска димензија е влијанието врз иднината преку спознанието на гревот и покајанието, со што оваа метафизичка расправа добива аксиолошко-етичка обоеност. Одговорот за тоа како човекот преку времето може да се приближи на вечноста, Августин го дава преку неговата теорија на познанието, односно теоријата за илуминација. Илуминативното знаење се јавува ненадејно и претставува искуство на неподелена стварност и јасност – момент на увид која го трансцендира интелектуалното мислење и го прекинува синцирот на временскиот низ, момент во кој „времето застанува“. Тогаш во конечноста се случува вечноста.

Хронос и каирос низ валентниот поим на вистината,
кај Фуко и Бадју – Марија Тодороска

Марија Тодороска во својот текст го испитува постструктуралистичкото сфаќање за времето кај авторите Фуко и Бадју низ категоријата „вистина“ како поим на новиот субјект. Овие двајца автори, тврди авторката, се претставници на концептот за исполнето време. Како што таа вели „во постструктурализмот станува збор за шашливо, мултифокално време, време над апцисата на некакво течење коешто депривирано од субјективација – е само празен простор“³. Фуко се залага за анихилирање на атемпоралната константа која преовладува во сите истории – сезнаењето, чадор на вистината кој станува ирелевантен во однос на кратката вистина на поединецот. Хронос-вистината е инсталирање на систем на правила за доминација кои се менуваат едни со други, вистина која има за цел да ги систематизира сите идни практики на однесување, канализирање на присилата во правила, а со тоа и укинување на времето како скок или престап во настаните. Покорноста, униформноста и предвидливоста го претвораат субјектот во тело на бесформна глина. Каирос-моментот на вистината е неповторливоста на настанот, бестрашниот говор, вистината без тактизирање, вистина на бестрашниот говор. Тоа не е само епистемолошко пресвртување, туку и временско – тоа е вистина на променетиот тек, пукнатина наспроти дискурс. За Бадју, пак, заситеноста на хронос-вистината, која ја има само во еден вид, а тоа е знаењето, треба да биде заменета со каирос-генерирачка мултипликативност, која, како што вели Тодороска, не е илуминација, туку процес, настан, акт, продукција. Бесконечноста има своја каириологичност во субјектот како место за настанување на вистината. Каирос не е само момент на инвенција, вистински час на мртвото време, за Бадју во него е вклучена милитантноста, вербата, верноста, љубовта – неповторливост што го надминува времето. Вистината како каирос не е хронолошка, туку полиморфна.

³ Марија Тодороска, „Хронос и каирос низ валентниот поим на вистината, кај Фуко и Бадју“, во Ана Димишковска, Даниела Тошева (прир.). *Op. cit.*, 127.

Стрелата на времето со која Chronos го „прободува“ Kairos – Мартин Поповски

Постои силна потреба за филозофско промислување на природата на времето, особено по појавата на теоријата на релативноста на Ајнштајн и по научните обиди да се дефинира насоката на течењето на времето, тврди Поповски. Античката дистинкција на времето на *chronos* и *kairos*, според Поповски, може да послужи во ваквото промислување, иако на прв поглед поимот за времето во современата физика се однесува само на *chronos*, а не и на *kairos* – став кој авторот сака да го побие. Како референтна теорија од современата теориска физика која се обидува да ги поврзе законите на природата и насоката на времето (од минато кон идно) авторот ја зема теоријата наречена Термодинамичка стрела на времето. Според оваа теорија, степенот на несреденост секогаш се зголемува со текот на времето, односно времето тече во насока на зголемување на ентропијата. Така, времето се дефинира со зголемување на степенот на несреденост на Универзумот. Покрај термодинамичката, во текстот се обработуваат и космолошката стрела (насоката на времето е насоката на ширењето на Универзумот по Големата експлозија) и психолошката стрела на времето (насоката во која ние чувствуваме дека времето минува). Споредувајќи ги термодинамичката и космолошката стрела, Поповски заклучува дека клучот за насоката на времето го држи ентропијата, а не космолошкиот принцип на стрелата на времето, сумирајќи дека според современата теориска физика ентропијата е вистинскиот *chronos*. Но, значајни импликации за односот *chronos/kairos* носи споредбата на термодинамичката со психолошката стрела. Од антрополошка перспектива времето се перципира во насока на зголемување на ентропијата, па така тие се преклопуваат, но уште позначаен аспект е тоа што термодинамичката стрела претставува предуслов да постои психолошката стрела, имајќи предвид дека живите суштества функционираат врз принципот на зголемување на ентропијата. Земајќи го *kairos* како принцип на хармонија, ред, среденост, смисла, и како чисто човечка димензија сфатена како погодност за извршување соодветна човечка акција, но и заклучокот дека

термодинамичката стрела (chronos) е неопходна за постоење на интелигентни суштества, се увидува дека chronos е услов за постоење на kairos. Chronos истовремено и го уништува kairos, земајќи предвид дека среденоста и хармонијата карактеристични за kairos исчезнуваат со зголемувањето на ентропијата. Chronos е и мајка и маќеа на kairos, вели Поповски. Ентропијата е стрелата на времето со која chronos го прободува kairos.

Концепциите на времето од позициите на дијалектичкиот материјализам – Симо Георгиев

Од аспект на дијалектичкиот материјализам, како што истакнува Георгиев, времето се врзува со категоријата „материја“, и како што интерпретира тој, само таму каде што има материја може да постои време. Ваквата концепција тргнува од поимот за простор во физиката, поконкретно од елементарната физичка честичка – атомот. Периодот за совладувањето на растојанијата од едно до друго место во рамки на атомот, колку и да се мали, се нарекува време. Оттука, дефиницијата за времето гласи: „Времето е последица на функционирањето на материјата“⁴. Вториот аспект поврзан со времето кој Георгиев го истакнува во својот текст е „вештачката интелигенција“ како основа за условно „замрзнување“ на времето. И тука, како што потенцира Георгиев, постои, иако фигуративно, поврзаност на времето со материјата, имајќи ги предвид материјалните технички предмети во кои времето се замрзнува (почнувајќи од Гутенберговата машина, до современите CD и USB). Овие обиди за замрзнување на времето се манифестација на една човечка тенденција за забавување на биолошкиот процес на стареење. Но, Георгиев се прашува дали општото цивилизациско ниво на Homo sapiens е подготвено за следниот дијалектички скок на материјата. Целта на овој текст, како што наведува авторот, е да се „фрли ракавица“ кон младите умови од иднината да ја потврдат и надградат тезата дека нематеријалниот појавен облик на индивидуалното чувство за „време“ може да се поврзе со материјата.

⁴ Симо Георгиев, „Концептот на времето од позициите на дијалектичкиот материјализам“, во Ана Димишкова, Даниела Тошева (прир.). Op. cit., 153.

*Платоновиот концепт за времето – возвишена истрага по
откровението на вечното или борба против
илузијата на времето – Душица Гокиќ*

Каков онтолошки статус има времето во Платоновата филозофија имајќи го предвид онтолошкиот паралелизам на светот на нетрајната и несовершена егзистенција и светот на вечните и непроменливи вистини? – се прашува Гокиќ во својот текст. Таа ја застапува тезата дека метафорите на времето се илузија и дека, во суштина, времето и просторот како феномени се мистерија за апостериорните граници на природните науки. Платоновата филозофија ја зема како пример за острата борба против ваквата илузија, врвејќи смело во потрагата по непроменливата вечност. Во материјалната реалност, Платон го гледа времето како збир од мерливи инстант величини на човековата свест, но на духовно ниво, тие се откровение на вечната недофатлива за човековиот ум и свест. Согледувањето на ваквата состојба, според авторката, отвора поширока антрополошка перспектива: можност за исцелување на човековиот дух. Доколку се промени перспективата на духот и човекот се ослободи од најслаткиот мит за напредокот конструиран од разумот, ќе се создаде нова визија во која слободата се разбира како борба на духот против вештачката конструкција на студениот разум – технолошкиот и културолошкиот ум за кој промената е само праволиниски цивилизациски напредок. Вистинскиот развиток на духовниот потенцијал е само пренесувањето на себството во модусот на атемпоралноста. Мостот кој ги поврзува времето и вечната е Платоновата идеја за убавината преку која човекот станува бесмртен. Тој може да стане бесмртен само преку способноста да создава добродетели. А, и самата Платонова поетска филозофија е обид за бегство од променливиот свет на тривијалната егзистенција.

*Синхронизација на античкиот со современиот календар –
Лидија Ковачева*

Како и денес, така и во античкиот период, календарот бил неизоставен дел од животот на секој поединец, концептуализирајќи ги и осмислувајќи ги важните настани во човековиот живот, од неговото раѓање до неговата смрт. Токму поради тоа што годишните

календарски циклуси го отвораат прозорецот кон менталитетот на корисниците на тие календари, Ковачева се занимава со нив, и особено се интересира за синхронизацијата на античките со современите календари. Првата синхронизација на календарите се случува со синхронизацијата на старогрчката и римската култура воопшто, прво од страна на Непот, кој не успеал да оствари компактна корелација меѓу атичкиот – Метонскиот 19-годишен престапен циклус, со Римскиот. Соодветна корелација остварил Атик, кој го искористил атичкиот државен календар, спојувајќи ги имињата на римските конзули со имињата на архонтите кои управувале со Атина. Најдобар преглед за децималната поделба во римскиот календар направил Овидиј, кој го поистоветил бројот на месеците со циклусот на животот и смртта, изразен преку потребното време мајката да го репродуцира својот плод, и потребното време за жалење на вдовицата – по 10 месеци. Со тоа, анализира Ковачева, се прикажува политичката интерпретација на календарот како орудије за социјална контрола и трансформација. Додавањето на два месеца на почетокот од годината е направено од Нума Помпилиј со што календарот веќе има 12 месеци. Напуштањето на лунарниот кон соларен календар го прави астрономот Сосиген под наредба на Јулиј Кајсар, создавајќи го Јулијанскиот календар, кој во 1582 година ќе биде заменет од Грегоријанскиот календар со кој попрецизно ќе можат да се пресметуваат деновите за одржување на големите црковни празници. Во Македонија до половината на минатиот век можело да се забележи употреба на три календари: Јулијанскиот од Македонската православна црква (како што е и денес), Грегоријанскиот календар за граѓанска употреба (како што е и денес) и македонскиот народен календар (до почетокот на XX век како единствено средство, а до средината на минатиот век за други сегменти од животот).

* * *

Без претензии да се направи синтеза на трудовите, ниту пак, да се направат некакви заклучни согледби за темата, издвојуваме неколку теми кои неизбежно се преплетуваат и се провлекуваат во проблематизирањето на античките концепти за времето.

Од една страна, постои преводниот проблем, како да се донесе смислата на *chronos* и *kairos* во македонскиот јазичен контекст. *Chronos* е квантитативното, општото, универзално, линеарно време, времето на часовниците и календарите, времето што може да се измери и претстави преку рокови, периоди и интервали. Во однос на преводите, нема голема дилема – „време“ или „период“ е македонскиот соодветник за овој термин. проблемот се јавува кај терминот *kairos* и затоа постои поливалентност и описност во преводните решенија. *Kairos* е посебното или уникатното време, време што може да се одреди според содржините со кои може да се исполни, квалитативно време, кое упатува на сразмерност, соодветност(а) мера/должина, погодност, прикладност, згоден/совршен миг/пригода, одлучувачки/решавачки/критичен/пресуден миг, добар/вистински час, благовременост, навременост, можност за нешто, умесност, оптимално дејствување, успех, кај Хомер – дел од телото кој е особено подложен на повреди, каде што ударот може да биде смртоносен – витален дел од телото/смртно ранет, тешко/опасно време, созреаност (меѓутоа, на вино), а може во некои контексти да се преведе и со праведност.

Од друга страна, *chronos* и *kairos* отвораат мноштво филозофски концептуализации. Од прашањата за природата на времето можеме да се сретнеме со следниве: Дали механичкото време е секогаш поврзано со телесна димензија? Која е насоката на движењето на времето? Во каква корелација се времето и материјата? Од прашањата што се обидуваат да ја воспостават временската паралела на антрополошкото и трансцендентното, односно потрагата на вечното во конечното ги сретнуваме: Како да се вреднуваат минливите феномени (смртта, злото, незнаењето и илузијата) под видот на вечноста? Како да се ре-актуализира светото во профаното време? Дали може да се дофати бесконечноста во конечноста? Како да се достигне златната доба и да се заслужи рајот? Дали времето е илузија? Дали времето се состои во броењето или доживувањето? Кој е „мерач“ на времето: сетилата или „душата“? Како субјективното време може да се сообрази со објективното? Во каква релација се времето и вистината? Како да се идентификува каиричното време? Како да се застане времето? Како да се трансцендира времето – преку сонот или преку уметноста?

Зборникот е пример за актуелноста на античките филозофски концепти. Поради примери како овој може да дојдеме до еден помалку песимистички заклучок дека кулминацијата на човековата мисла се случила во Антиката. Сиркањето во Антиката не е само инспирација за решавање на денешните филозофски проблеми, како што многу често може да се чуе во академската реторика, туку потсетување за изворните филозофски проблеми, потсетување за да не заборавиме до каде сме стигнале.

